

12. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О. В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – К., 2012. – № 6. – С. 60–67.
13. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України: соціологічне дослідження Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/51>.
14. Фролова Н. Дослідження психологічного механізму трансформацій у системі ціннісних орієнтацій молоді / Н. Фролова // Молода нація : альманах. – К., 1998. – № 7'97 – С. 3–18.
15. Черепанова Л. Г. Личностное становление в юношеском возрасте через участие в волонтерской деятельности / Л. Г. Черепанова // Проблемы и перспективы развития образования : материалы междунар. заоч. науч. конф., (г. Пермь, апрель 2011 г.). – Пермь : Меркурий, 2011. – Т. 2. – С. 25–28.
16. Чутова Н. П. Впливовість мас-медіа на формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді (на прикладі Дніпропетровського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. супіня канд. соціол. наук : 22.00.04 / Н. П. Чутова. – Запоріжжя, 2010. – 18 с.
17. Щєпова Д. Р. Ціннісні орієнтації сучасного українського студентства / Д. Р. Щєпова // Вісник Запорізького національного університету : [зб. наук. пр.]. Серія: Педагогічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2 (13). – С. 181–184.
18. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society / R. Inglehart. – Princenton, 1990. – 68 p.

УДК 316.6

Олена Сухаревська

СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ВЛАСНОСТІ

В основу статті покладено розуміння «ставлення» як ключової категорії у становленні особистості. Розкрито психологічний зміст ставлення, який полягає в тому, що формується ставлення до власності. Ставлення до власності розглядається як категорія, яка є показником економічної суб'єктності особистості. Підкреслюється психологічний зв'язок ставлення з різними сторонами об'єктивної економічної дійсності, що виражається в діях, емоційних реакціях і переживаннях.

Ключові слова: ставлення, позитивне ставлення, структура, атитюд, установка, ціннісні орієнтири, власність.

The present article focuses on the attitude to the property as to the category that conveys the relationship of intra-and inter-individual reality of the property relations. The article comprises a theoretical analysis of the issue of «attitude». The study is based on the understanding of «attitude» as a key category in the achievement of personhood. The features of attitude as a psychological category are disclosed. The article emphasizes on the psychological relation of the attitude with various aspects of the objective economic reality expressed in actions, emotional reactions and experiences.

Keywords: attitude, positive attitude, structure, achievement and property.

Актуальність дослідження. Особливості ставлення особистості на сучасному етапі визначаються насамперед тим, що цей процес відбувається в умовах загальної соціально-економічної кризи нашого суспільства на фоні суперечливих світових тенденцій глобалізації.

Поняття «ставлення особистості до власності» розкриває сутність соціально-економічних відносин. Вивчення феномену ставлення до власності є досить популярним напрямом досліджень і в зарубіжній, і у вітчизняній психології.

У вітчизняній психології проблему ставлень особистості розробляли Б.Ананьєв, В.Котирло, О.Лазурський, О.Леонтьєв, Б.Ломов, В.М'ясищев, В.Мерлін, С.Рубінштейн та інші вчені. У наш час її теоретичні та прикладні аспекти проблеми розкриваються в працях К.Абульханової-Славської, І.Беха, О.Бодальова, М.Боришевського, О.Кононко, Ю.Приходько, О.Старовойтенко, В.Століна, Т.Титаренко та ін.

Теоретичний аналіз наукових джерел із проблем економічної соціалізації особистості свідчить про те, що існуючі психологічні дослідження охоплювали питання включення особистості у відносини власності переважно через посередництво грошей. При цьому науковий пошук здійснювався переважно стосовно підліткового та юнацького етапів економічної соціалізації, а також населення працездатного віку. При цьому поза увагою науковців усе ще залишається проблема ставлення особистості до власності, його ролі в процесі становлення особистості як справжнього суб'єкта економіки. Особливо гостро це питання постає стосовно молодшого шкільного віку, коли в ході апробування нової провідної діяльності особистість соціалізується і в економічному сенсі. Інша справа, наскільки стихійним чи, навпаки, цілеспрямованим є цей процес і яке місце в сучасній українській школі відводиться в психологічній культурі молодшого школяра складовим його економічної культури: відповідальному ставленню до економічного оточення, до особистих речей, ідей, знань зокрема та до особистого життєвого простору загалом. Водночас теоретичні та прикладні дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми особистої власності. Зокрема, залишаються відкритими питання саме «ставлення до особистої власності молодших школярів».

Теоретична значущість очікуваних результатів полягає в розширенні розуміння ставлення особистості до власності, в уточненні поняття про ставлення особистості до власності з точки зору системного підходу.

Вітчизняні й зарубіжні вчені вивчали проблематику соціалізації особистості (В.Абраменкова, У.Бронфенбреннер, І.Кон, В.Кудрявцев, М.Мід, В.Мухіна, Л.Обухова, М.Осоріна, Е.Субботський, Д.Фельдштейн та ін.). Однак виведені ними концепції, на нашу думку, містять певні розбіжності, зокрема, вони по-різному пояснюють зміст, інституції, чинники ставлення та критерії її успішності. Простежується неоднозначність тлумачення факторів впливу на ставлення та соціального дорослішання особистості.

Отже, **метою** статті став теоретичний аналіз проблеми «ставлення особистості до власності».

Результати теоретичного аналізу проблеми. Однією із провідних категорій соціології, філософії, педагогіки та психології, що характеризують включення людини в соціальне середовище, є поняття «ставлення». Проблеми формування ставлення особистості до об'єктів і явищ дійсності, розвитку її почуттів, потреб досліджувались у працях О.Ф.Лазурського, О.М.Леонтьєва, В.М.Мясищева, С.Л.Рубінштейна, П.Якобсона, А.Маслоу та інших.

Останнім часом посилюється інтерес науковців і практиків до проблеми ставлення дітей до себе, суспільства, природи, мистецтва, праці, власності. Ці питання досліджували науковці Т.К.Андрющенко, О.В.Башмакова, Н.В.Зимівець (ставлення до здоров'я), І.Д.Бех (ставлення в контексті розвитку образу «Я» особистості), І.О.Лапченко, Н.Є.Трофименко, З.Я.Шилкунова (ставлення до себе та ровесників), О.О.Колонкова, В.В.Маршицька, О.П.Грошовенко, О.А.Половіна, М.В.Роганова, Т.Ф.Юркова (ставлення до природи), Д.К.Корольов, Є.М.Кузьменко (емоційно-оцінне ставлення до життя), Т.М.Гусак, В.П.Кутіщенко, С.М.Лупінович, О.І.Морозова, О.М.Коваленко, О.В.Ковшак (емоційно-ціннісне ставлення до навчальної діяльності), В.В.Лаппо, К.Д.Шевчук (ставлення до рідного краю), І.М.Сергієчко, І.О.Стовбун (ставлення до іншої людини), В.В.Бурдин, М.В.Лемківський, С.О.Омельченко (ціннісне ставлення до праці) та інші.

Розглянемо як трактується поняття «ставлення» в науковій і довідниковій літературі.

По-перше, ставлення – це «наслідок потреб особистості, які спонукають до діяльності» [9, с.95]; «складне новоутворення особистості, у якому в органічній єдності взаємодіють інтелектуальні, емоційні, мотиваційні і вольові процеси» [1, с.68]; «система потреб і прагнень, яка є рушійною силою розвитку якісно нових психічних якостей та формує спрямованість особистості» [2, с.24]; «той або інший характер поведінки з ким, чим-небудь» [3, с.186].

1) Ставлення (англ. *relation*; нім. *Verhaltnis*). 1. Взаємний зв'язок різних величин, предметів, дій. 2. Взаємозв'язок і характер розташування елементів певної системи або однієї системи стосовно іншої. 3. Емоційно-вольова установка особистості на ч.-л., тобто вираз її позиції. 4. Уявне зіставлення різних об'єктів або сторін указанного об'єкта.

2) Ставлення (*attitude*) – засвоєна постійна тенденція особливим чином сприймати людей чи ситуації або ставитися до них. Поняття ставлення заслужило пильну увагу з боку як психологів, так і соціологів, оскільки воно містить індивідуальні та соціальні аспекти. Психологів більше цікавлять умови, у яких індивідуум виробляє ставлення й робить його частиною своєї індивідуальності, а соціальних психологів – те, яким чином ставлення діє в соціальному середовищі. Соціологи пов'язують соціальну поведінку з певними соціальними структурами та ситуаціями, наприклад, класовими відносинами. Є кілька визначень терміна, авторами яких є Олпорт, Габер і Фрід, Роукіч та ін. Одні вважають, що наявне в наявності ставлення веде до певної поведінки, інші – що воно існує тільки подумки, оскільки відкрита поведінка може визначатися ситуаціями. Тому доцільно виділяти три елементи: (а) когнітивний – переконання та ідеї; (б) емоційний – цінності та емоції; (в) поведінковий – схильність до дії або діяльності (Секорд і Бакман, 1964).

Незважаючи на наявність окремих розбіжностей, більшість учених зазначає, що ставлення, з одного боку, детерміноване мотивами, потребами, спрямованістю особистості, з іншого, – детермінує ступінь діяльнісної активності людини. Ставлення до явищ, фактів, діяльності формується на основі задоволення – незадоволення потреб особистості.

Теоретичний аналіз зазначеної проблеми дозволяє описати механізм формування ставлення особистості до об'єктів, явищ, фактів, діяльності. Очевидно, якщо потреби особистості задовольняються позитивно, то і ставлення до способу їх задоволення буде позитивним.

Ставлення до власності формується й набуває розвитку в процесі економічної соціалізації. Аналіз літератури із проблеми економічної соціалізації [1; 5; 9; 10] показує, що дослідники зосереджують увагу переважно на процесуальних питаннях, на тому, зокрема, які стадії проходить особистість, осмислюючи економічні реалії, як і коли вона включається в економічну сферу життя. Дуже мало праць, у яких розглядаються структурні компоненти ставлення, чинники впливу на процес ставлення. Вивчення феномену ставлення до власності є досить популярним напрямом досліджень у зарубіжній та вітчизняній психології. М.Фьюзоном ставлення характеризується як імовірність поведінки особистості в певній ситуації [9].

К.К.Платонов розглядав «ставлення» як атрибут свідомості. Поряд з відношенням і знанням, він виділяв хвилювання як емоційний компонент свідомості. Він вважав, що ставлення може виступати в єдності з переживанням (ставлення як переживання) або з пізнанням (ставлення як знання). Ставлення до власності з позиції суб'єкта активно досліджується в соціальній та економічній психології (М.В.Кірюхіна, О.І.Китов, С.В.Малахов, В.Д.Попов, Є.В.Шорохова та ін.). Зокрема, розглядалися психологічні аспекти ставлення до власності в представників різних соціально-професійних груп (О.С.Дейнека, А.Л.Журавлев, В.Д.Патрушев, В.П.Позняков, А.Л.Темніцький та ін.).

Подальше закріплення терміна «ставлення» як психологічної дефініції пов'язують з іменами В.М.Мясищева, учня О.Ф. Лазурського, і науковцями його школи [5]. Поняття «ставлення» В.М.Мясищев розглядає як «об'єктивований принцип активності особистості». Суб'єктивні ставлення дослідник трактує як концентрацію мотиваційних утворень особистості та впливів середовища, суспільної дійсності. Він також вважає, що ставлення особистості є цілісною системою індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності [5; 10]. Саме ставлення, на думку В.М.Мясищева, є інтегратором цих властивостей, що й забезпечує цілісність, стійкість, глибину й послідовність поведінки особистості. На думку В.М. Мясищева, що ставлення – це системоутворювальний елемент особистості, яке постає як система відносин. У О.Ф.Лазурського виділено 15 груп (рубрик) ставлень особистості.

У своєму розвитку теорія ставлень О.Ф.Лазурського – В.М.Мясищева пройшла шлях від твердження про існування психологічних ставлень як емпіричного факту до постулювання провідної ролі ставлень у розвитку й функціонуванні особистості. Багато положень вищезазначеної теорії актуальні й сьогодні. Описуючи еволюцію категорії «ставлення», не можна не торкнутися системи, яку створив І.Р.Сушков. Автор прийшов до переконання, що ставлення – це перспективний предмет соціальної психології, який дозволяє узгодити й наповнити психологічним змістом дослідження як складних суспільних явищ, так і процесів міжіндивідуальної взаємодії, а також процесів реалізації конкретною особистістю своєї життєдіяльності [9]. Поняття «ставлення особистості»

близьке за змістом з поняттями «установка», «особистісний смисл» і «атитюд». З точки зору Б.Ф.Ломова, воно є відносно них родовим. Одним із понять в економічній, соціальній психології є поняття «монетарні ставлення» (ставлення до грошей). Проблему ставлення до грошей та монетарні установки вивчають такі вчені, як В.Москаленко, І.Зубіашвілі, Ю.Семенов, А.Фернем та ін. Проведені дослідження свідчать про наявність статевих і вікових відмінностей стосовно ставлення до грошей та грошових установок. Ставлення до грошей розглядаються з точки зору концепції ставлення особистості як сукупність уявлень, які становлять цілісну систему із суб'єктивно-оцінковим і свідомо-вибірковим ставленням до дійсності. Таку позицію у своїх дослідженнях підтримують Ю.Семенов, А.Журавльов, А.Купрейченко.

У нашому дослідженні ми перш за все спираємося на праці, присвячені не стільки взагалі проблемі ставлення, скільки проблемі ставлення особистості до власності. Останній акцент є важливим, оскільки докорінні зміни в системі економічних відносин в українському суспільстві зумовлюють особливості перебігу, складнощі й спрямованість процесу ставлення до власності. Саме в такому ракурсі проблема ставлення людини економічної в психологічній літературі висвітлена в працях співробітників лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [1; 2; 3; 7; 10].

Згідно з основними ідеями концепції ставлень [9], об'єктивно існуючі відносини власності як зв'язки, контакти між власниками й об'єктами володіння в психіці окремого їх учасника представлені не просто як калька цих зв'язків, а оцінно-емоційне відображення об'єктивної реальності й набуття нею статусу суб'єктивної реальності соціально-психологічного ставлення особистості до факту володіння. В.М.Мясищев став першим, хто у відкритій формі поставив питання про структуру ставлення. Специфіка його поглядів на структуру полягає в тому, що в ній немає окремих складових, але є психологічна даність ставлення, що замикає на себе всі інші психологічні характеристики особистості. В.М.Мясищев виділяє в ставленні «емоційну», «оцінну» (когнітивну, пізнавальну) і «конативну» (поведінкову) сторони. Кожна сторона ставлення визначається характером взаємодії особистості з навколишнім середовищем і людьми, що включає різні моменти від обміну речовин до ідейного спілкування. Емоційний компонент сприяє формуванню емоційного ставлення особистості до об'єктів середовища, людям і самому собі. Пізнавальний (оціночний) сприяє сприйняттю й оцінці (усвідомленню, розумінню, поясненню) об'єктів середовища, людей і самого себе. Поведінковий (конативний) компонент сприяє здійсненню вибору стратегій і тактик поведінки особистості стосовно значущих (цінних) для неї об'єктів середовища, людей і самого себе. Саме ставлення до власності є тим психічним утворенням, на різних рівнях організації якого чи то в різних аспектах функціонування якого може проявлятися суб'єктність людини в процесі економічної соціалізації.

Висновки. Ставлення до власності ми розглядаємо як складову цілісного процесу економічної соціалізації особистості, як формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння особистістю економічних цінностей суспільства в процесі здійснення економічної життєдіяльності. Еко-

номічна соціалізація особистості виражає єдність двох взаємодоповнюючих процесів – інтеріоризація економічних цінностей суспільства та на цій основі формування особистісних економічних ціннісних репрезентацій, особлива конфігурація когнітивного, афективного та конативного компонентів яких детермінує економіко-психологічні параметри особистості, втілені в процес ставлення. Своєю чергою, особливості ставлень до феноменів економічного життя визначають зміст, спрямованість, емоційну насиченість, стиль зв'язків між суб'єктами відношень власності, визначаючи таким чином й особливості самого інтеріндивідного простору цих відносин [8]. Психологічний зміст ставлення полягає в тому, що здійснюється оцінка оцінки, тобто формується ставлення до власності. Таким чином, ураховуючи різні підходи до розуміння поняття ставлення й власні міркування, ми можемо надати своє трактування категорії «ставлення».

Ставлення особистості до власності – це свідомий, вибірковий, заснований на досвіді привласнення психологічний зв'язок з різними сторонами об'єктивної економічної дійсності, що виражається в діях, емоційних реакціях і переживаннях. Ставлення до власності розглядається як категорія, яка передає взаємозв'язок інтра- та інтеріндивідної реальності відносин власності, а отже, є показником економічної суб'єктності особистості. Співвідношення й конфігурація структурних компонентів усередині системи ставлення – це один з провідних чинників формування й розвитку самого ставлення.

1. Андрущенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Т. К. Андрущенко. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 268 с.
2. Асмолов А. Г. На перекрестке путей к изучению психики человека: бессознательное, установка, деятельность / А. Г. Асмолов // Бессознательное. Природа, функции, методы исследования / под общ. ред. А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия, Ф. В. Бассина. – Тбилиси : Мецниереба, 1985. – Т. 4. – С. 77–78.
3. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов. – М., 1979. – С. 151.
4. Бахтин М. М. Архитектоника поступка / М. М. Бахтин // Социологические исследования. – 1986. – № 2.
5. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопросы психологии. – 1978. – № 4. – С. 23–33.
6. Василюк Ф. Є. Методологічний аналіз в психології : монографія / Ф. Є. Василюк. – К. : МГППУ «Сенс», 2003.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
8. Выготский Л. С. Педология подростка / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. : Детская психология. – 242 с.
9. Гуревич К. М. Дифференциальная психология и психодиагностика: Избранные произведения / К. М. Гуревич. – СПб. : Питер, 2008.
10. Ермолаев Ю. А. Возрастная физиология / Ю. А. Ермолаев. – М. : Высшая школа, 1985. – 384 с.
11. Крэйг Г. Психология развития / Г. Крэйг. – СПб. : Питер, 2000. – 992 с.
12. Мананикова Е. М. Психология личности : учеб. пособ. для вузов / Е. М. Мананикова. – М. : Дашков и К., 2007. – 200 с.
13. Сушков И. Р. Психологические отношения человека в социальной системе / И. Р. Сушков. – М., 2008. – 412 с.

14. Торохова Е. Н. Валеология : словарь. – М. : Флинта : Наука, 1999. – 248 с.
15. Яковлева О. О. Основные принципы психологии отношений в ранних трудах В. М. Мясищева / О. О. Яковлева ; отв. ред. А. В. Брушлинский, А. Л. Журавльов. – М. : ИП РАН, 2002.

УДК 268-057.87

Тетяна Щербак

ДУХОВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена виявленню різних проявів впливу віртуальної реальності на духовність, морально-ціннісні структури свідомості людини. Автор, зокрема, підкреслює, що якість віртуального простору стає проблемою збереження духовності молодого покоління. Визначені особливості, мотиви та причини конструювання віртуального образу особистості.

Ключові слова: віртуальна реальність, духовність, «віртуальна людина», віртуальний образ, реальність нового типу.

The article is devoted to revealing the various manifestations of the impact of virtual reality on spirituality, moral-value structure of the mind. The article emphasize sthat the quality of the virtual space becomes a problem saving spirituality younger generation. The features, motives and reasons for designing the virtual image of the personality are determined.

Keywords: virtual reality, spirituality, «virtual person», virtual image, the reality of a new type.

Зміни, які відбуваються в соціально-економічній, політичній, культурній галузях у сучасній Україні, викликають кризові явища у сфері духовного розвитку особистості й вимагають пошуку шляхів подолання негативних тенденцій в зазначених сферах. Криза сучасного суспільства пов'язана з кризою моральних і духовних цінностей. Важливе місце серед цих проблем займає проблема збереження й розвитку духовності.

Підвищення рівня духовності постає як необхідна умова формування гармонійної особистості, зміцнення духовних засад сучасного життя, подолання негативних явищ, що знайшли відображення в нівелюванні моральних цінностей, проявах бездуховності, скептицизму, злочинності та корупції. Останнім явищам сприяють пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, втрата внутрішніх обмежень і доброчесності.

Отже, між об'єктивною потребою суспільства в особистостях із розвинутою системою духовних орієнтирів, здатних до духовнопрактичної діяльності й трансляції духовних цінностей та ідеалів, і нерозробленістю конкретних шляхів формування духовності майбутнього покоління постає суперечність, яка визначає актуальність нашого дослідження й потребує розв'язання через виховання морально-духовної особистості.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан духовності суспільства, що трансформується під впливом внутрішніх змін в Україні та зовнішніх факторів, зокрема інформатизації та глобалізації суспільних процесів, віртуалізації навколишнього простору.